

РАНЬОМОДЕРНА ФІЛОСОФІЯ

Олена Щербина, Наталія Щербина

ДЖОН ЛОК ПРО МОВЧАННЯ ЯК АРГУМЕНТ І ПРОЯВ ПОВАГИ В АРГУМЕНТАЦІЇ

Зважаючи на глибокий зв'язок моралі і права в сучасному дискурсі, ідеї Джона Лока щодо процесу аргументації, а також щодо природного права й договірної теорії держави можуть не тільки бути актуальними для дослідників у царині історії філософії та теорії аргументації, але й мати методологічний потенціал у сфері теорії права, філософії права й політичної філософії. Адже вони придатні для прояснення багатьох норм, що прямо чи опосередковано пов'язані з мовчанням або ж повагою. Окрім того, Локів аналіз мовчання як аргументу і прояву поваги в аргументації може бути внеском в історико-філософське знання, зокрема, у локознавство.

Мета статті – продемонструвати наявність мовчання як аргументу і прояву поваги в основних працях Лока («Проба про людське розуміння», «Два трактати про врядування», «Деякі думки про виховання»), присвячених проблематиці епістемології, політичної філософії та філософії освіти. Досягнення цієї мети може стати новим імпульсом для історико-філософських студій.

Феномен мовчання в сучасному науковому дискурсі репрезентований в різноманітних аспектах. Мовчання досліджується у філософії, лінгвістиці, психології. Серед багатьох аспектів такого дослідження найпоширенішим є розгляд мовчання як однієї з особливих форм людської комунікації. Мовчання ж як аргумент досліджувалось, зокрема, Джоном Лангом [див.: Lange 1966], який, аналізуючи тексти з історіографії, відзначив його цінність як історичного аргументу; Дагласом Волтоном [див.: Walton 1996, 1999a, 1999b], який аналізував аргумент *ex silentio* як варіант аргументу *ad ignorantiam*, використовуючи техніку профілю діалогу як інструмент для оцінки зазначеного виду аргументів; Кристофером Лі Стівенсом [див.: Stephens 2011], який застосував байєсівський підхід у дослідженні аргументу від мовчання; Майклом Гері Данкеном [див.: Duncan 2012], яким було запропоновано інтерпретаційну та пояснювальну структуру аргументу *ex silentio*; Тімоті МакГрю [див.: McGrew 2014], який запропонував новий аналіз, використовуючи байєсівську ймовірнісну структуру, що ізолює найбільш проблематичний крок у таких аргументах; Хейгом Хатчадур'яном [див.: Khatchadourian 2015], у монографії якого досліджувалася ціла низка тем, пов'язаних з мовчанням, зокрема теорія мовчання та її зв'язок із

© О. Щербина, Н. Щербина, 2019

іншими формами дій і спілкування, а також із естетикою, етикою, політикою і релігією; Закарі Мілстедом [див.: Milstead 2018], який продемонстрував, як можна судити про епістемічну цінність таких аргументів, та ін.

Проблема «Лок і мовчання» отримала своє висвітлення в працях авторів, що спеціалізуються на теорії аргументації й філософії права. Ці сюжети можуть бути також і предметом історико-філософських студій, оскільки є елементами локознавчої літературної бази та розширюють можливості досліджень філософії Лока як представника британського емпіризму.

Джон Покок [Rosock 1957: 355], посилаючись на позицію Квентина Скінера, розглядав Локів ужиток мовчання в обговоренні проблеми англійської історії як зразок застосування *argumentum ex silentio*. Ідеться про той факт, що Лок у «Трактатах про врядування» замовчував нібито розпорядчу силу стародавньої англійської конституції. Покок визнав мовчання Лока, пов'язане з відмовою вступити в дебати з приводу англійської історії, за деяку позицію. У своєму аналізі він зосередив увагу на припущенні Скінера, згідно з яким у цій ситуації Лок своїм мовчанням повідомляє, що тема не варта обговорення. Покок схиляється до думки, що Скінер порушує питання з методологічних причин, тобто як зразок проблем, пов'язаних із *argumentum ex silentio*. Ми вважаємо, що тут, мабуть, іде мова про неясність (неоднозначність) висновку, який випливає на підставі зазначеного аргументу. Ми висновуємо це, ґрунтуючись на позиції Скінера, який припустив, що Лок шляхом мовчання заявляв про своє ставлення до одного з найпоширеніших на той час і найавторитетніших предметів політичних досліджень. Проте Скінер наголосив, що позицію Лока важко зрозуміти, не розглянувши наміри, які той мав, міркуючи саме так у той момент. Зрозуміти позицію Лока можна тоді, коли візьмемо до уваги не лише сам його текст, але й загальний контекст написання цього тексту [Skinner 1978: xiv].

Застосування Локом мовчання як аргументу в царині політичної думки побіжно згадує і Річард Ешкрафт. Він наголошує на тому Локовому твердженні, що мовчання не є достатньо позитивною відповіддю, щоб зробити висновок про ставлення громадян до уряду [Ashcraft 1986: 599]. Ми вважаємо, що згадане Локом мовчання-відповідь, коли йдеться про відсутність висловленої потенційної згоди / незгоди з урядом, цілком може розглядатися як *argumentum ex silentio*.

Не можна не згадати й тези Чарльза Гембліна і Дагласа Волтона. Перший, аналізуючи походження різних видів аргументів у контексті проблеми помилок, звертається до локівського підходу [див.: Hamblin 1970]. Другий, досліджуючи історико-філософський аспект проблеми виникнення аргументу *ad ignorantiam*, зазначав, посилаючись на Гембліна, що Лок, мабуть, першим використав термін «*argumentum ad ignorantiam*». Волтон розглядає локівський підхід до пояснення помилковості зазначеного типу аргументу в аспекті його подібності до діалектичного пояснення Еріка Крабе, тобто як перебільшене судження про результат дискусії [див.: Walton 1999b]. Згадував думки Лока щодо чотирьох видів аргументів, серед яких і аргумент *ad ignorantiam*, і Джон Гайден Вудс [див.: Woods 2003].

Дослідженнями специфіки прояву поваги та споріднених із «повагою» понять у філософському, правовому й інших вимірах займалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці. Наприклад, у 2016 році відбулася XVI щорічна міжнародна конференція «Успенські читання», за результатами якої була видана збірка доповідей «Довіра.

Гідність. Милосердя. Успенські читання», у якій обговорюються, зокрема, богословські, філософські, історичні й соціальні аспекти поняття поваги, заснованого на засадах довіри, гідності й милосердя [див.: Сігов 2017].

Поняття «повага» обговорюється науковцями з різних гуманітарних царин. Наприклад, 2014 року в Болоньї відбулася конференція під назвою «Гідність, повага та самоповага. Стародавні, новочасні та сучасні перспективи». На зазначеній конференції були репрезентовані дослідження поваги з позицій політичної теорії, філософії права та історії філософії представників різних університетів з багатьох країн Європи, есеї яких згодом були видані окремою збіркою [див.: Giorgini, Itrera 2017]. У збірці представлені праці, що аналізують поняття поваги в історико-філософському вимірі, починаючи з давньогрецької поезії, через аналіз праць Платона, Аристотеля, Томаса Гобса, Імануеля Канта, Георга Гегеля, Джона Стюарта Міла й завершуючи дослідженням кардинальної ролі поваги та самоповаги в теоріях справедливості Джона Ролза і Майкла Волцера.

Лок у своїх працях мовчання як аргумент безпосередньо не аналізує. Проте запропоновані ним формулювання у праці «Проба про людське розуміння» аргументу *ad ignorantiam* і тлумачення мовчазної згоди у «Двох трактатах про врядування» із мовчанням як аргументом і проявом поваги, безумовно, пов'язані. Ця пов'язаність є підґрунтям нашого дослідження. *Саме історико-філософська неопрацьованість взаємозв'язку мовчання як аргументу і прояву поваги в Локових дослідженнях з епістемології, політичної філософії та філософії освіти стала головним мотивом цього дослідження.* Не претендуючи на вичерпний аналіз Локових текстів, ми спиратимемося лише на «Пробу про людське розуміння», «Два трактати про врядування» й на «Деякі думки про виховання».

У «Пробі про людське розуміння» [Locke 1824a: 240-262; B. IV, Ch. XVII] Лок розглядає чотири різновиди аргументів, якими, на його думку, люди зазвичай керуються у своїх міркуваннях, прагнучи досягти згоди чи принаймні поваги інших і змусити замовкнути опонентів. Серед цих аргументів особливу увагу в контексті нашої статті привертає аргумент *ad ignorantiam* (аргумент до незнання): «... другий спосіб, який люди зазвичай використовують, щоб керувати іншими та змусити їх підкорятися своїм судженням і прийняти свою думку в дебатах, полягає у вимозі до супротивника визнати те, що стверджується як доказ, або запропонувати щось краще. І це я називаю аргументами *ad ignorantiam*» [ibid.: 260; B. IV, Ch. XVII, §20].

Окрім зазначеного аргументу в цій праці Лок виділяє ще три: *argumentum ad verecundiam* (аргумент до скромності), *argumentum ad hominem* (аргумент до людини) і *argumentum ad iudicium* (аргумент до судження). Суть аргументу *ad verecundiam* проста: коли в суперечці наводяться думки авторитетних людей, які здобули загальну повагу, то з боку інших вважається нескромним будь-яким чином применшити авторитет цих людей, виставляючи та захищаючи власну думку проти загальноприйнятої opinii. Уважається зухвалістю виступати проти думки певного авторитету [ibid., §19]. Демонструючи слабкість цього аргументу, Лок зазначає, що правильність думки іншого не стверджується тим, що я не суперечу йому лише з поваги чи з будь-якого іншого міркування, а не через переконаність у його правоті [ibid.: 260-261; B. IV, Ch. XVII, §22]. Аргумент *ad hominem* як третій шлях, за Локом, яким зазвичай користуються в суперечці, полягає в тому, щоб тиснути на людину висновками з її власних принципів або поступок [ibid.: 260; B. IV, Ch. XVII, §21]. Аргумент *ad iudicium* є четвертим шляхом, за Локом, яким послуговуються люди

під час суперечки. Ідеться про використання доказів, підставою яких є будь-які знання чи ймовірності. На думку Лока, саме цей шлях справді чогось навчає та просуває нас уперед на шляху до знання. Три попередні аргументи можуть лише схилити до прийняття істини, але істина «повинна виходити з доказів і аргументів, а також зі світла, що випливає з природи самих речей, а не від нашої сором'язливості, незнання або помилки» [ibid.: 261; Book IV, Ch. XVII, §22].

Аналізуючи зазначені види Локових аргументів, Чарльз Гемблін звертає увагу на те, що Лок чітко не засуджує жоден з цих типів аргументів, але «балансує між прийняттям та несхваленням» [Hamblin 1970: 161]. Що стосується Локового аргументу *ad ignorantiam*, то, на думку Гембліна, це є питання тягаря доведення. Лок «вочевидь припускає, що сторони суперечки завжди рівні у своєму обов'язку доводити свою точку зору» [Hamblin 1970: 162].

Серед інших обґрунтувань дієвості аргументу *ad iudicium* порівняно з іншими, Лок наводить слабкість аргументу *ad ignorantiam*, зазначаючи: «це не доводить того, що інша людина на правильному шляху, як і того, що я маю піти тим самим шляхом разом із нею, бо не знаю кращого» [Locke 1824a: 261; Book IV, Ch. XVII, §22].

У зв'язку питанням про те, як Лок розуміє аргумент *ad ignorantiam*, Даглас Волтон звертає увагу на відсутність критеріїв, що дозволили б у конкретному випадку визначити, коли такий аргумент є резонним і коли його використовують помилково [Walton 1999b: 374]. Говорячи про використання цього аргументу в сучасних академічних дисциплінах, Волтон акцентує увагу на тому, що в історичній науці цей тип аргументу називається *ex silentio* (аргумент від мовчання). У комп'ютерних науках аргумент *ad ignorantiam* постає як висновок про відсутність знання (який робиться у випадках, коли в базі даних не знайдено запитуваний елемент інформації) із наступним негативним висновком про те, що пропозиція, мабуть, є хибною [ibid.: 372]. Ґрунтуючись на розгляді науковцями стандартних випадків аргументу *ad ignorantiam*, Волтон зазначає, що виокремлюються дві проблеми: як точно визначити зазначений аргумент і який метод оцінки такого роду аргументів запропонувати, щоб можна було визначити в конкретних випадках чи буде він помилкою. Волтон вважає, що обидві проблеми розв'язуються, якщо розглядати аргумент *ad ignorantiam* як діалектичний обмін між двома сторонами, що беруть участь в аргументації. Він посилається тут на Еріка Крабе, який показав, що аргумент *ad ignorantiam* можна моделювати як діалектичний зсув такого роду [Krabbe 1995: 254-257]. У такому випадку проблема полягає в перенесенні однією зі сторін тягаря доказування на іншу.

Представники праґма-діалектичного підходу в теорії аргументації, розуміючи помилки як порушення правил «критичної дискусії», розглядають аргумент *ad ignorantiam* як порушення правила, що вказує на те, які наслідки мають впливати з невеликого захисту деякої точки зору на завершальному етапі критичної дискусії. Ідеться про те, що такий захист точки зору буде мати своїм наслідком відмову пропонента від своєї позиції, а успішний захист точки зору – відмову опонента від своїх сумнівів. За праґма-діалектичною теорією, опонент, «який робить це твердження, винен у помилковому висновку, що точка зору є істинною, оскільки протилежне не було успішно захищено» [Eemeren 2002: 135]. Цей спосіб порушення правила відповідає аргументу *ad ignorantiam*. Представники праґма-діалектичної теорії, вважають, що той, хто діє так, що необхідним наслідком є обов'язково позитивна чи негативна (а не нейтральна) позиція, припускається помилки «аргумент *ad ignorantiam*» [ibid.: 136].

Розглядаючи підхід прагма-діалектиків, а також техніку застосування профілю діалогу, який аналізувався Крабе, до багатьох поширених випадків аргументу *ad ignorantiam*, Волтон зазначає, що «аргумент від невігластва, проаналізований як діалектична помилка, може бути описаний як перебільшений виклад результатів дискусії. Це тактика припущення того, що дискусія вже успішно дійшла до завершального етапу, тоді як насправді її слід розглядати як таку, що досі залишається на стадії аргументації» [ibid.: 375].

Ян Вахеманс, порівнюючи підходи Волтона і представників прагма-діалектичного підходу до аргументу *ad ignorantiam*, вважає, що результат оцінювання ними окремих випадків зазначеного аргументу є більш-менш однаковим, за незначної термінологічної різниці. Якщо Волтон має на увазі резонний варіант аргументу *ad ignorantiam*, то Франс ван Емерен і Роб Гроотендорст мають на увазі аргументи, що лише поверхнево можна назвати схожими на зазначений, але, оскільки правило завершення дискусії не було порушене, то ці аргументи не можна назвати помилковими. Вахеманс підкреслює, що існують певні відмінності у тому, які критерії застосовуються в зазначених підходах при оцінці аргумента *ad ignorantiam*. Він пояснює ці відмінності через поняття резонності, використовуючи для цього трихотомію геометричної, антропологічної та критичної концепції резонності Стівена Тулміна [Wagemans 2003: 1051].

Мартин Дейвід Хінтон, роз'яснюючи на основі аналізу праць Волтона і Крейдера [Walton 1996, 1999a, 1999b; Kreider 2016] різні значення, які надаються термінові «argumentum ad ignorantiam», і висвітлюючи слабкі місця зазначених позицій, наголошує на тому, що вони можуть бути поліпшені. За Хінтоном, аргумент від невігластва є цінним, оскільки вказує на відсутність доказів і наголошує на значущості цієї відсутності. Також Хінтон описує три типи епістемічного незамкнення (non-closure) і те, яким чином спосіб, у який набір даних залишається відкритим, може впливати на сприйняту силу аргументів від незнання, коли вони спираються на щось близьке до закриття як на підставу для своїх тверджень [Hinton 2018: 209-210].

Більшість сучасних науковців погоджуються з логічною невалідністю аргументу від невігластва, але те, що його можна вважати помилкою, визнається не всіма. Тому ці критичні зауваження призвели не до перегляду логічного статусу аргументу, а скоріше до зміни й розширення можливих шляхів його осмислення [Wagemans 2003: 1049].

Лок, аналізуючи визнання Мальбраншем концепції «бачення всіх речей у Божові» єдино правильною, «оскільки кращої знайти неможливо», називає такий аргумент *argumentum ad ignorantiam* [Locke 1824b: 211-212]. Позицію Лока, у свою чергу, критикує Ніколас Джолі, який стверджує, що сам Лок, апелюючи до обмеженості нашого розуму і здібностей, може бути звинувачений у *petito principii*. Бо як він може обґрунтувати твердження, що наш розум обмежений? Таким чином, на думку Джолі, критика Локом Мальбранша не є аргументованою, оскільки приймає висновок як належне із засновків [Jolley 2018: 208].

Попри те, що, за Локом, чотири розглянутих ним аргументи є відмінними за своєю сутністю шляхами, зазвичай використовуваними в суперечці, ми вважаємо, що мовчання як аргумент присутнє в них усіх. Ідеться про аргумент до мовчання, який має місце у випадку успішності кожного з наведених вище аргументів, а саме, коли сперечальник зможе отримати згоду опонентів з його аргументами і змусить їх

замовкнути. У такому випадку мовчання опонентів є показником їх оцінкової поваги (пошани). Розглянуті аргументи можуть поставати як аргумент до мовчання для пропонента і/або третьої сторони, тобто будь-кого, хто не є безпосереднім учасником суперечки. Ідеться про те, що пропонент, змушуючи опонентів замовкнути на знак погодження з його аргументами, апелює до мовчання як до аргументу. Для третьої ж сторони мовчання опонентів є показником успішності аргументів пропонента і, апелюючи до їхнього мовчання, представник третьої сторони робить висновок про перевагу пропонента в суперечці. Виходячи з цього, ми вважаємо, що аргумент *ad ignorantiam* можна розглядати одночасно як аргумент від мовчання (*ex silentio*) і як різновид аргументу до мовчання (*ad silentio*).

Звернення Локом до мовчання як аргументу можна прослідкувати, аналізуючи його дослідження в царині політичної філософії. Так, у праці «Другий трактат про врядування», розмірковуючи про можливі обставини договірної природи держави й утворення монархічної влади, Лок зазначає стосовно батька родини: «... він був правителем від народження своїх дітей; а оскільки, не маючи ніякого врядування, їм було б важко жити разом, то найімовірнішим є те, що завдяки вираженій чи мовчазній згоді [*tacit consent*] усіх дітей, коли вони виростили, [право на] це врядування було надано батькові, і, здається, воно продовжувалось без будь-яких змін і тоді, коли вже для цього нічого більше не вимагалось...» [Locke 1824c: 380-381; Book II, §74]¹. У цьому параграфі може йтися про особливий, зумовлений повагою дітей, тип влади наданий батькові за висловленою або мовчазною згодою. Виходячи з цього, на нашу думку, можна зробити висновок, що мовчання у випадку таких стосунків батьків і дітей може відігравати роль аргументу від мовчання як прояву поваги, виходячи з якого батько бере на себе повноваження певного роду влади над дітьми [*ibid.*]. Саме згода дітей надає батькові право відігравати роль виконавчої влади у своїй сім'ї навіть після їхнього повноліття (хоча жодного природного права на таку владу, за Локом, батько не має). Апелюючи до мовчання дітей і розуміючи це їхнє мовчання як згоду, батько вважає свою владу легітимною (аргумент до мовчання). Таким чином, влада монарха, що стала, на думку Лока, результатом згоди, може мати прямий зв'язок із сімейним устроєм, коли батько вже після повноліття дітей зберігає за собою владу в сім'ї та розширює її до монаршої саме завдяки домовленості та згоді дітей. Сам Лок убачає в цій ситуації результат саме мовчазної згоди (див. початок §75), а звідси ми можемо зробити висновок, що аргумент від мовчання та аргумент до мовчання, які ґрунтуються на мовчанні дітей як вияві поваги, за Локом, зіграли ключову роль у перетворенні «батьків родин» на «політичних монархів» (§76).

Проблему розуміння мовчазної згоди Лок також розглядає в контексті визначення достатності «декларації згоди людини на те, щоб стати підданцем законів того чи того уряду. ... Складність полягає у визначенні того, що треба вважати мовчазною згодою і наскільки вона є зобов'язальною, тобто наскільки можна бути впевненим, що людина погодилась, і, отже, підкорилась тому чи тому уряду, якщо вона ніяк не висловила з цього приводу» [*ibid.*: 409; Book II, § 119. Лок 2001: 192]. Ґрунтуючись на поясненні Локом характерної риси мовчазної згоди, а саме на тому, що іншою стороною висновок про згоду людини робиться на підставі її мовчання, тобто відсутності висловленої згоди/незгоди, ми можемо дійти висновку про наявність

¹ Цитати з «Другого трактату про врядування» ми наводимо за перекладом Ростислава Димерця [Лок 2001: 168].

опосередкованого зв'язку між мовчазною згодою й описаним у «Пробі про людське розуміння» аргументом *ad ignorantiam* (якщо розуміти його як аргумент від мовчання). Цей зв'язок виявляється в тому, що обидва аргументи спираються на відсутність висловлених заяв щодо згоди або незгоди з боку опонента. Таким чином, мовчазна згода опонента як об'єкт розгляду для пропонента – це висновок аргументу від мовчання.

Розмірковуючи про виховання дітей, Лок наголошує, зокрема, і на тому, що молодих людей варто навчати не лізти вперед зі своїми висловлюваннями, якщо їх про це не просять. Натомість висловлюватися варто лише тоді, коли всі інші висловилися й мовчать. На думку Лока, навіть слабкий аргумент або звичайне спостереження, подані з такою передумовою поваги до думок інших, забезпечують більшу довіру й повагу, ніж навіть гострий розум або ж глибоке пізнання, які подаються з нахабністю і шокують оточуючих, хоча й допомагають отримати перевагу в дискусії [Locke 1898: 126-127; § 145]. Виходячи з зазначених думок Лока, ми можемо також говорити про мовчання як аргумент і прояв поваги в його позиції щодо виховання дітей. Ідеться про те, що мовчання оточуючих під час дискусії відіграє роль аргументу до мовчання, який дає сигнал дитині про те, що вона може висловити свою думку. Водночас, оскільки мовчання дитини також постає і проявом поваги, воно також є й аргументом для оточуючих, тобто можна припустити, що з аналізу мовчання дитини оточуючі роблять висновок про прояв поваги до них (аргумент від мовчання), а вже апелюючи до цього прояву поваги, вираженого мовчанням, та керуючись ним, вони сприймають всі її слова з більшою довірою (аргумент до мовчання).

Насамкінець варто зазначити, що Лок наголошує на важливості прищеплення дитині поваги до батьків. Згадуючи його думки про повагу дітей до батьків у «Двох трактатах про врядування», ми можемо зробити висновок, що ця повага, хоч вона і є обов'язком дітей, усе ж зумовлена не самим фактом батьківства, а радше батьківськими турботою й вихованням.

Сучасні дослідники поняття «повага» виокремлюють різні види поваги залежно від її об'єкта. Так, у статті «Повага» зі Стенфордської енциклопедії філософії, серед інших класифікацій, Робін Ділон наводить доповнену нею класифікацію, запропоновану 1980 року Стівеном Хадсоном. Відповідно до цієї класифікації, слід виділяти (1) оцінкову повагу, (2) повагу до перешкоди, (3) настановчу повагу, (4) інституційну повагу, (5) повагу-турботу. Оцінкова повага (*evaluative respect*) є результатом відповідності певним стандартам. Цей вид поваги подібний до пошани й захоплення. Фактично він є найпоширенішим у повсякденному дискурсі. Повага до перешкоди (*obstacle respect*) спрямована на об'єкти, які становлять певну небезпеку та можуть призвести до негативних наслідків, якщо не врахувати їхні особливості. Настановча повага (*directive respect*) – це повага, об'єктами якої є настанови різного типу, наприклад, правила, закони, запити, рекомендації, претензії, права, тобто те, що може розглядатися як керівництво до дії. Інституційна повага (*institutional respect*) – об'єктами поваги є соціальні інститути і практики, а також особи, що обіймають певні посади, або речі, які репрезентують ці інститути. Повага-турбота (*care respect*) була запропонована Ділоном як п'ятий вид поваги. Цей вид поваги спрямований на об'єкти, які мають важливе, навіть унікальне значення. Вона виявляється в особливому ставленні до цих об'єктів та в турботі про них. Як зазначає Ділон, повага-турбота як один із видів поваги постала з феміністської етики турботи й була

дуже важливим предметом феміністських і не-феміністських дискусій щодо поваги до людей як унікальних, виняткових індивідуумів [Dillon 2018].

Хоча сам Лок і не виокремлював різні види поваги, він описав, усе ж, різні ситуативні можливості, де повага може відігравати якщо не ключову, то принаймні важливу роль. Виходячи з цього, ми вважаємо можливим застосувати подану вище класифікацію видів поваги до досліджуваних думок Лока, щоби продемонструвати актуальність його прикладів для сучасної науки, а також глибше дослідити соціальне підґрунтя його досліджень.

Згадуючи повагу у власних дослідженнях щодо аргументу *ad ignorantiam* [Locke 1824a: 240-262; В. IV, Ch. XVII], Лок показує, що прояв поваги є ніби результатом успішного використання пропонентом цього аргументу. Звідси ми можемо зробити висновок, що в даному контексті варто говорити про оцінкову повагу як визнання успішності та правильності аргументів супротивника. Також можна говорити про відповідність тогочасним стандартам розумної людини, адже у своїх працях, зокрема й у своїх думках про аргументацію, Лок приділяє дуже велику увагу інтелектуальному розвитку людини й необхідності постійного вдосконалення.

Що ж до тез Лока в царині політичної філософії [Locke 1824c: 338-485; В. II], а саме в питаннях походження держави та ролі природного права в суспільстві, то тут можна сказати, що йдеться про оцінкову повагу та повагу-турботу дітей до батьків, що переростає в інституційну й настановчу повагу. Останнє має місце, коли батько починає виконувати роль монарха, тобто коли він постає як суверен, що уособлює владу й державу. Діти починають поважати цю владу як інститут (інституційна повага), а отже, і всі закони й норми цього інституту (настановча повага).

Велику роль Лок надає повазі й у царині виховання дітей. У його праці «Деякі думки про виховання» [Locke 1898], на наш погляд, виховання поваги в дитині й поважне ставлення до дитини уособлюють оцінкову повагу та повагу-турботу. Варто зазначити, що Лок у питаннях виховання велику роль приділяв соціалізації дитини, а тому ми можемо зробити висновок, що такі види поваги, як інституційна та настановча, також залежать від якості виховання, оскільки, за Локом, ми народжуємося як *tabula rasa*, без вроджених знань.

Таким чином, звертаючись до методу раціональної реконструкції, описаного Ричардом Рорті в праці «Історіографія філософії: чотири жанри» [Rorty 1984], було здійснено аналіз з метою виявлення нових перспектив у сфері локознавчих досліджень. Цей аналіз дав змогу виявити недостатню дослідженість проблеми мовчання як аргументу та прояву поваги в текстах Лока, досліджених у статті. Подальша розробка зазначеної проблематики дасть змогу не тільки висвітлити значення праць Лока, але й глибше дослідити особливості формування специфічного для британського емпіризму типу філософування.

У цій статті було репрезентовано позицію, згідно з якою Лок, розглядаючи у своїх працях види аргументів, хоч і не аналізує безпосередньо мовчання як аргумент, проте описує аргумент *ad ignorantiam*, формулювання якого в «Пробі про людське розуміння» (як і тлумачення мовчазної згоди у «Двох трактатах про врядування»), пов'язане з мовчанням як аргументом і проявом поваги. Обґрунтовано, що мовчання як аргумент присутнє в усіх чотирьох аргументах (*ad verecundiam*, *ad ignorantiam*, *ad hominem*, *ad iudicium*), описаних Локом. Розглянуті аргументи можуть поставати як аргумент до мовчання для пропонента і/або третьої сторони, тобто будь-кого, хто не є безпосереднім учасником суперечки. Таке можливо за

умови успішності в застосуванні кожного з наведених вище аргументів, коли пропонент зможе отримати згоду опонентів з його аргументацією і, як результат, змусить їх мовчати. Це буде свідчити про прояв поваги, а саме оцінкової поваги з боку опонентів до пропонента. У такому випадку, на нашу думку, аргумент *ad ignorantiam* можна розглядати одночасно як аргумент від мовчання (*ex silentio*) та різновид аргументу до мовчання.

Грунтуючись на поясненні Локом характерної риси мовчазної згоди, тобто відсутності висловленої згоди/незгоди, продемонстровано наявність опосередкованого зв'язку мовчазної згоди й аргументу *ad ignorantiam* (якщо розуміти його як аргумент від мовчання (*ex silentio*)). Адже й мовчазна згода, й аргумент *ad ignorantiam* у Лока спираються на відсутність висловлених заяв щодо згоди або незгоди з боку опонента. Отже, мовчазна згода опонента як об'єкт розгляду для пропонента є висновком аргументу від мовчання. Крім того, описані Локом думки про виховання дітей у праці «Деякі думки про виховання» також корелюють із мовчанням як аргументом і виявом поваги в контексті того, що доречне мовчання визнається вартим поваги й може поставати як аргумент у контексті діалогу.

Застосовуючи до поняття «повага», використаного в досліджених у цій статті Локових текстах, запропоновану Хадсоном і доповнену Ділон класифікацію видів поваги, можна обґрунтовано стверджувати, що описана Локом повага охоплює майже всі пункти зазначеної класифікації, а саме: оцінкову, інституційну, настановчу повагу та повагу-турботу.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Лок, Д. (2001). *Два трактати про врядування*. Київ: Основи.
- Сігов, К. (Ред.). (2017). *Довіра. Гідність. Милосердя. Успенські читання*. Київ: Дух і Літера.
- Ashcraft, R. (1986). *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*. Princeton: Princeton UP.
- Dillon, R.S. (2018, Feb. 18). Respect. Retrieved April 19, 2019 from The Stanford Encyclopedia of Philosophy website: <https://plato.stanford.edu/entries/respect/#KinRes>
- Duncan, M. (2012). The Curious Silence of the Dog and Paul of Tarsus: Revisiting The Argument from Silence. *Informal Logic*, Vol. 32, No. 1, 83-97. <https://doi.org/10.22329/il.v32i1.3139>
- Eemeren, F.H., Grootendorst, R., & Snoeck Henkemans, A.F. (2002). *Argumentation: analysis, evaluation, presentation*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. <https://doi.org/10.4324/9781410602442>
- Giorgini, G., & Irrera, E. (Eds.). (2017). *Roots of Respect*. Berlin, & Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110526288>
- Hamblin, Ch. L. (1970). *Fallacies*. London, Methuen.
- Hinton, M. (2018). On Arguments from Ignorance. *Informal Logic*, 38(2), 184-212. <https://doi.org/10.22329/il.v38i2.4697>
- Jolley, N. (2018). Locke and Malebranche: Intelligibility and Empiricism. In Ph. Hamon, & M. Pecharman (Eds.), *Locke and Cartesian Philosophy* (pp. 205-218). Oxford: Oxford UP.
- Khatchadourian, H. (2015). *How to Do Things with Silence*. Berlin, & Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9781501501449>
- Krabbe, E. C. W. (1995). *Appeal to Ignorance*. In H. V. Hansen, & R. C. Pinto (Eds.), *Fallacies: Classical and Contemporary Readings*. (pp. 251-264). University Park, Pa.: The Pennsylvania State UP.

- Kreider, A. (2016). Informal fallacies as abductive inferences. *Logic And logical philosophy*, 25: 73-82. <https://doi.org/10.12775/LLP.2016.001>
- Lange, J. (1966). The Argument from Silence. *History and Theory*, 5(3), 288-301. <https://doi.org/10.2307/2504447>
- Locke, J. (1824a). An Essay Concerning Human Understanding. In J. Locke, *The Works in nine volumes* (vol. II). London: Rivington.
- Locke, J. (1824b). *An examination of P. Malebranche's opinion of seeing all things in God*. In J. Locke, *The Works in nine volumes* (vol. VIII). London: Rivington.
- Locke, J. (1824c). *Two Treatises of Government*. In J. Locke, *The Works in nine volumes* (vol. IV). London: Rivington.
- Locke, J. (1898). *Some Thoughts Concerning Education*. London: C. J. Clay and Sons; Cambridge: Cambridge UP.
- McGrew, T. (2014). The Argument from Silence. *Acta Analytica*, 29(2), 215-228. <https://doi.org/10.1007/s12136-013-0205-5>
- Milstead, Z. (2018). Religion and Arguments from Silence. *European Journal for Philosophy of Religion*, 10(3), 155. <https://doi.org/10.24204/ejpr.v10i3.1797>
- Pocock, J. G. A. (1957). *The Ancient Constitution and the Feudal Law: A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century*. New York: Cambridge UP.
- Rorty, R. (1984). The historiography of philosophy: four genres. In R. Rorty, J. B. Schneewind, & Q. Skinner (Eds.), *Philosophy in history. Essays on historiography of philosophy* (pp. 49-75). Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534.006>
- Skinner, Q. (1978). *The Foundations of Modern Political Thought. Volume 1, The Renaissance*. Cambridge: Cambridge UP.
- Stephens, C. (2011). A Bayesian Approach to Absent Evidence Reasoning. *Informal Logic*, 31(1), 56-65. <https://doi.org/10.22329/il.v31i1.2967>
- Wagemans, J.H.M. (2003). Conceptualizing fallacies: The informal Logic and pragma-dialectic approaches to the argumentum ad ignorantiam. In F. H. van Eemeren et al. (Eds.), *Proceedings of the fifth conference of the International Society for the Study of Argumentation* (pp. 1049-1051). Amsterdam: Sic Sat, International Center for the Study of Argumentation.
- Walton, D. (1996). *Arguments from Ignorance*. University Park, Pa.: The Pennsylvania State UP.
- Walton, D. (1999a). *Profiles of Dialogue for Evaluating Arguments From Ignorance*. *Argumentation*, 13(1), 53-71. <https://doi.org/10.1023/A:1007738812877>
- Walton, D. (1999b). The Appeal to Ignorance, or Argumentum Ad Ignorantiam. *Argumentation*, 13(4), 367-377. <https://doi.org/10.1023/A:1007780012323>
- Woods, J. (2003). *Paradox and Paraconsistency: Conflict Resolution in the Abstract Sciences*. Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614002>

Одержано 27.09.2019

REFERENCES

- Ashcraft, R. (1986). *Revolutionary Politics and Locke's Two Treatises of Government*. Princeton: Princeton UP.
- Dillon, R.S. (2018, Feb. 18). Respect. Retrieved April 19, 2019 from The Stanford Encyclopedia of Philosophy website: <https://plato.stanford.edu/entries/respect/#KinRes>
- Duncan, M. (2012). The Curious Silence of the Dog and Paul of Tarsus: Revisiting The Argument from Silence. *Informal Logic*, Vol. 32, No. 1, 83-97. <https://doi.org/10.22329/il.v32i1.3139>
- Eemeren, F.H., Grootendorst, R., & Snoeck Henkemans, A.F. (2002). *Argumentation: analysis, evaluation, presentation*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates. <https://doi.org/10.4324/9781410602442>
- Giorgini, G., & Irrera, E. (Eds.). (2017). *Roots of Respect*. Berlin, & Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110526288>
- Hamblin, Ch. L. (1970). *Fallacies*. London, Methuen.

- Hinton, M. (2018). On Arguments from Ignorance. *Informal Logic*, 38(2), 184-212. <https://doi.org/10.22329/il.v38i2.4697>
- Jolley, N. (2018). Locke and Malebranche: Intelligibility and Empiricism. In Ph. Hamon, & M. Pecharman (Eds.), *Locke and Cartesian Philosophy* (pp. 205-218). Oxford: Oxford UP.
- Khatchadourian, H. (2015). *How to Do Things with Silence*. Berlin, & Boston: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9781501501449>
- Krabbe, E. C. W. (1995). *Appeal to Ignorance*. In H. V. Hansen, & R. C. Pinto (Eds.), *Fallacies: Classical and Contemporary Readings*. (pp. 251-264). University Park, Pa.: The Pennsylvania State UP.
- Kreider, A. (2016). Informal fallacies as abductive inferences. *Logic And logical philosophy*, 25: 73-82. <https://doi.org/10.12775/LLP.2016.001>
- Lange, J. (1966). The Argument from Silence. *History and Theory*, 5(3), 288-301. <https://doi.org/10.2307/2504447>
- Locke, J. (1824a). An Essay Concerning Human Understanding. In J. Locke, *The Works in nine volumes* (vol. II). London: Rivington.
- Locke, J. (1824b). *An examination of P. Malebranche's opinion of seeing all things in God*. In J. Locke, *The Works in nine volumes* (vol. VIII). London: Rivington.
- Locke, J. (1824c). *Two Treatises of Government*. In J. Locke, *The Works in nine volumes* (vol. IV). London: Rivington.
- Locke, J. (1898). *Some Thoughts Concerning Education*. London: C. J. Clay and Sons; Cambridge: Cambridge UP.
- Locke, J. (2001). *Two Treatises of Government*. [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.
- McGrew, T. (2014). The Argument from Silence. *Acta Analytica*, 29(2), 215-228. <https://doi.org/10.1007/s12136-013-0205-5>
- Milstead, Z. (2018). Religion and Arguments from Silence. *European Journal for Philosophy of Religion*, 10(3), 155. <https://doi.org/10.24204/ejpr.v10i3.1797>
- Pocock, J. G. A. (1957). *The Ancient Constitution and the Feudal Law: A Study of English Historical Thought in the Seventeenth Century*. New York: Cambridge UP.
- Rorty, R. (1984). The historiography of philosophy: four genres. In R. Rorty, J. B. Schneewind, & Q. Skinner (Eds.), *Philosophy in history. Essays on historiography of philosophy* (pp. 49-75). Cambridge: Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625534.006>
- Sigov, C. (Ed.). (2017). *Trust. Dignity. Mercy. Assumption readings*. [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.
- Skinner, Q. (1978). *The Foundations of Modern Political Thought. Volume 1, The Renaissance*. Cambridge: Cambridge UP.
- Stephens, C. (2011). A Bayesian Approach to Absent Evidence Reasoning. *Informal Logic*, 31(1), 56-65. <https://doi.org/10.22329/il.v31i1.2967>
- Wagemans, J. H. M. (2003). Conceptualizing fallacies: The informal Logic and pragma-dialectic approaches to the argumentum ad ignorantiam. In F. H. van Eemeren et al. (Eds.), *Proceedings of the fifth conference of the International Society for the Study of Argumentation* (pp. 1049-1051). Amsterdam: Sic Sat, International Center for the Study of Argumentation.
- Walton, D. (1996). *Arguments from Ignorance*. University Park, Pa: Penn State Press.
- Walton, D. (1999a). *Profiles of Dialogue for Evaluating Arguments From Ignorance*. *Argumentation*, 13(1), 53-71. <https://doi.org/10.1023/A:1007738812877>
- Walton, D. (1999b). The Appeal to Ignorance, or Argumentum Ad Ignorantiam. *Argumentation*, 13(4), 367-377. <https://doi.org/10.1023/A:1007780012323>
- Woods, J. (2003). *Paradox and Paraconsistency: Conflict Resolution in the Abstract Sciences*. Cambridge UP. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511614002>

Received 27.09.2019

Olena Shcherbyna, Nataliia Shcherbyna

Silence as an Argument and a Manifestation of Respect in the Argumentation in John Locke's Works

In the article, referring to the method of rational reconstruction described by R. Rorty, an analysis of some works of J. Locke has been made in order to identify new prospects in John Locke's philosophy researches. As a result, it's been demonstrated the presence of silence as an argument and a manifestation of respect J. Locke's research of realms of cognition, political philosophy and philosophy of education. This is not covered in modern John Locke's philosophy researches.

The authors emphasize that J. Locke, although not directly exploring silence as an argument, however, describes the argument ad ignorantiam, the wording of which in the work «An Essay Concerning Human Understanding» and his understanding of tacit consent in the work «Two Treatises of Government» are related to silence as an argument and a manifestation of respect. The position that silence as an argument is present in all four arguments (argumentum ad verecundiam, argumentum ad ignorantiam, argumentum ad hominem, argumentum ad iudicium) described by J. Locke is substantiated. Additionally, the argument ad ignorantiam can be considered both as an argument from silence (ex silentio argument) and as a kind of argument to silence. Considered arguments can serve as an argument to silence for the proponent and/or the third party, that is, anyone who is not directly involved in the dispute.

Basing on J. Locke's explanation of the characteristic feature of tacit consent, that is, the absence of the expressed consent/disagreement, the possibility of distinguishing the indirect connection between tacit consent and the argument ad ignorantiam is demonstrated, since both tacit consent and the argument ad ignorantiam in J. Locke's works rely on the absence of expressed statements on the consent or disagreement of the opponent. It is established that the ideas of the education of children described by J. Locke also correlate with silence as an argument and a manifestation of respect.

Applying the classification of the types of respect proposed by S. Hudson and complemented by R. Dillon to the use of the term «respect» to the various texts of J. Locke, it is substantiated that described by him respect covered almost all kinds of this classification.

Олена Щербина, Наталія Щербина

Мовчання як аргумент і прояв поваги в аргументації за Джоном Локом

У статті, звертаючись до методу раціональної реконструкції, описаного Річардом Рорті, було проведено аналіз деяких праць Дж. Лока з метою виявлення нових перспектив у сфері локознавчих досліджень. Як результат, продемонстровано наявність мовчання як аргументу і прояву поваги у дослідженнях Локом царин пізнання, політичної філософії та філософії освіти, що є недостатньо висвітленим у сучасній локознавчій традиції.

Авторами статті репрезентовано позицію, відповідно до якої Лок, хоча і не досліджує безпосередньо мовчання як аргумент, проте описує аргумент ad ignorantiam, формулювання якого у праці «Проба про людське розуміння» та розуміння ним мовчазної згоди у праці «Два трактати про врядування», пов'язані з мовчанням як аргументом та проявом поваги. Обґрунтовано, що мовчання як аргумент присутнє у всіх чотирьох аргументах (argumentum ad verecundiam, argumentum ad ignorantiam, argumentum ad hominem, argumentum ad iudicium), описаних Локом. Крім того, аргумент ad ignorantiam можна розглядати одночасно як аргумент від мовчання (ex silentio argument) та різновид аргументу до мовчання. Розглянуті аргументи

можуть виступати як аргумент до мовчання для пропонента і/або третьої сторони, тобто будь-кого, хто не є безпосереднім учасником суперечки.

Ґрунтуючись на поясненні Локом характерної риси мовчазної згоди, тобто відсутності висловленої згоди/незгоди, продемонстровано можливість виокремлення опосередкованого зв'язку мовчазної згоди та аргументу *ad ignorantiam*, оскільки і мовчазна згода, і аргумент *ad ignorantiam* у Лока спираються на відсутність висловлених заяв щодо згоди або незгоди з боку опонента. Встановлено, що описані Локом думки про виховання дітей також корелюють з мовчанням як аргументом та проявом поваги.

Застосовуючи класифікацію видів поваги, запропоновану С. Хадсоном та доповнену Р. Ділон, до використаного Локом у різних його текстах поняття «повага», обґрунтовано, що описана ним повага охоплює майже всі види з зазначеної класифікації.

Shcherbyna Olena, Professor of Department of Logic, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Associate Professor, Doctor of Philosophical Sciences.

Щербина Олена, доцент, доктор філософських наук, професор кафедри логіки, Київський національний університет імені Тараса Шевченка.

e-mail: evshcherbina@gmail.com

Shcherbyna Nataliia, PhD student, philosophy faculty, Taras Shevchenko National University of Kyiv.

Щербина Наталія, аспірант кафедри історії філософії Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

e-mail: natalia.s.scherbina@gmail.com
